

EXPEDIȚII MILITARE ROMANE ÎN REGIUNEA SALLENTINĂ, 307 ȘI 302 A. CHR.*

Decebal Nedu

Războiul tarentin din 282-272 a. Chr. s-a declanșat ca urmare a unui atac executat de flota tarentină asupra unei escadre romane care naviga în Marea Ionică. Incidentul naval din 282 a. Chr. a fost doar pretextul care a dus la declanșarea operațiunilor militare. Cauzele războiului sunt însă mult mai profunde și nu se reduc doar la evenimentele din anii premergători izbucnirii ostilităților. Ele se prezintă sub forma unor acumulări întinse pe durata a jumătate de secol și adânc înrădăcinate în convulsiile care au schimbat arhitectura politică a Italiei, începând cu cel de-al doilea război samnitic.

Incidentele petrecute la Neapolis în anii 327-326 a. Chr. au condus la izbucnirea celui de-al doilea război samnitic, dar, în același timp, au constituit prilejul pentru definirea unor noi sisteme de tratate, deosebit de importante în raporturile de forțe din Italia. Liga Samnită a trimis trupe în sprijinul cetății hellene amenințate de romani¹, iar Tarentum a îndemnat orașul să reziste, promițând suport naval².

Intervenția Tarentului la Neapolis și intrarea orașului campanian sub protecția Romei în 326 a. Chr. sunt punctele de plecare ale unor raporturi care, de-a lungul anilor rămași din secolul IV a. Chr., au fost marcate de momente încordate. Liga Italiotă pierduse un membru important, iar Tarentum a resimțit ieșirea orașului de sub controlul său ca pe o lovitură dureroasă³. Din acest moment, Roma și Tarentum s-au suspectat reciproc, iar jocul politic al alianțelor dezvoltate în peninsula italică arată că ambele puteri au căutat să își ia toate măsurile de siguranță posibile⁴. În același timp, raporturile tensionate cu

* Acest material a fost realizat în cadrul unui stagiu de pregătire finanțat de fundațiile Alexander von Humboldt și Fritz Thyssen, la „Seminar für Alte Geschichte” al Universității din Bonn. Pe această cale, doresc să îmi exprim profunda gratitudine față de cele două fundații, precum și față de prof. dr. Gerhard Wirth, fără a cărui susținere acest stagiu de pregătire nu ar fi fost posibil.

¹ Titus Livius 8.23.1-2; Dionysios 15.5.2-3.

² Dionysios 15.5.2-3; Titus Livius 10.25.7-8.

³ Fondarea Ligii Italiote: E. Ciaceri, *Storia della Magna Grecia*, III, Milano, 1932, p. 413; alianța hellenilor din Italia exista deja în 393 a. Chr., când Dionysios I a asediat Rhegion (*ibidem*); cf. și P. Wuilleumier, *Tarente des origines à la conquête romaine*, Paris, 1939, p. 64; G. Brauer, *Taras. Its History and Coinage*, New York, 1986, p. 43-44. Date privind istoria ligii și componența sa: E. Ciaceri, *Magna Grecia*, III, p. 436-437; G. Brauer, *Taras*, p. 55; K. Lomas, *Rome and the Western Greeks, 350 BC-AD 200. Conquest and Acculturation in Southern Italy*, London, 1993, p. 46.

⁴ Tensiunile romano-tarentine ar putea să aibă origini mai vechi, în timpul prezenței lui Alexandru Molossul în sudul Italiei. În 331 a. Chr., regele și-a extins câmpul de acțiune spre nordul coastei tyrrheniene până la Poseidonia. Contextul a dus la încheierea unui tratat între

Tarentum au împins acțiunile militare și diplomatice ale Romei spre extremitatea sudică a Italiei.

Încă din 326 a. Chr., în debutul celui de-al doilea război samnitic, Roma s-a aliat cu lucanienii și unele comunități din Apulia⁵. Conjunctura anilor 327-326 a. Chr. a fost de natură să determine o nouă polarizare a statelor italice, pe baza unor interese specifice. Datorită soluționării crizei neapolitane în favoarea Republicii Romane, Tarentum și Liga Samnită au considerat Roma, încă din anii 327-326 a. Chr., o țință comună în politica lor externă⁶. Roma a trebuit să găsească un răspuns diplomatic urgent la această coalizare. Liga Lucaniană nu avea nici un motiv să privească cu ochi buni contactele în Samnium și Tarentum, dacă ținem cont de raporturile belicoase pe care lucanienii și tarentinii le-au dezvoltat de-a lungul istoriei lor înainte de marele război samnit. Colonia doriană s-a dovedit, în multe ocazii, un adversar redutabil pentru Liga Lucaniană tentată să se extindă pe seama cetăților hellene din Graecia Magna⁷. Dacă Tarentum și Samnium au găsit repere comune în politica externă începând cu anul 327 a. Chr., atunci nu avem prea multe motive să ne îndoim că Lucania a fost deranjată de această apropiere și a căutat să răspundă, la rândul său, printr-o alianță. Roma se dovedea, în contextul agitat al anilor 327-326 a. Chr., datorită războiului său cu Liga Samnită și raporturilor încordate cu Tarentum, partenerul ideal al Lucaniei pentru a încheia o alianță care să răspundă noilor necesități externe.

Expansiunea samnită spre câmpiile Apuliei a împins comunitățile din zonă în rețeaua alianțelor romane. Aici putea fi deschis un al doilea front, care, în timp, datorită angajamentului constant de trupe, putea conduce la uzura forțelor samnite. De asemenea, alianțele apulice izolau Federația Samnită de triburile sabellice din aria centrală a Italiei și încercuiau dinspre est teritoriile acesteia. În 326 a. Chr., situația externă complicată a oferit acestor comunități ocazia de a primi protecție împotriva samniților, dar este posibil ca Roma să fi adus în discuție și poziția noilor aliați din Apulia față de Tarentum. Din punct

Roma și Alexandru (Titus Livius 8.17.10-11; Iustinus 12.2.12), ale cărui clauze, din păcate, nu s-au conservat. Este posibil ca acest act diplomatic să fi fost receptat cu ostilitate de tarentini, care se aflau în conflict cu regele, datorită încercării acestuia de a se afirma independent în aria italică.

⁵ Titus Livius 8.25.2-3.

⁶ Th. Mommsen, *Istoria romană*, I, București, 1987, p. 214; W. Hoffmann, *Rom und die griechische Welt im 4. Jahrhundert*, în *Philologus*, Suppl. 27, Leipzig, 1934, p. 46 sqq.; A. Afzelius, *Die römische Eroberung Italiens (340-264 a. Chr.)*, Aarchus, 1943, p. 162. Nu știm cu siguranță dacă cele două puteri interesate în combaterea Romei au semnat o alianță formală, dar, în mod cert, noul context din peninsula a adus pe tarentini și samniți într-o relație apropiată.

⁷ Amintim aici doar un episod din trecutul apropiat: lucanienii s-au aflat în conflict deschis cu Tarentum și aliații orașului în prima etapă a expediției lui Alexandru Molossul în Italia; începând cu 331 a. Chr., aliați cu bruttii, ei s-au opus intenției regelui de a-și crea un domeniu în aria sudică a peninsulei (Iustinus 12.2.1-12.2.14; Titus Livius 8.24.4-14).

de vedere militar, zona prezenta avantaje considerabile, putând fi baza de pornire a unei expediții spre sud, dacă tensiunile cu Tarentum ajungeau la limita explozivă. Tot în perspectivă strategică, trebuie observat că negocierile cu Liga Lucaniană, finalizate sau în curs de parafare probabil în momentul când se negocia în Apulia, puteau oferi soluția pentru blocarea unei eventuale intervenții militare tarentine spre zona de conflict din Italia Centrală. Mai rămânea însă posibilă joncțiunea samnito-tarentină prin regiunile apulice, iar această primejdioasă perspectivă nu putea fi prevenită de romani decât prin câștigarea unor aliați în Apulia și fixarea câtorva baze de operațiuni. În 326 a. Chr., fără îndoială, un obiectiv major al contactelor diplomatice din aria apulică a fost crearea condițiilor propice deschiderii unui al doilea front samnitic. Latura antitarentină a negocierilor nu poate fi însă, de asemenea, exclusă din discuție. Atât timp cât raporturile cu Tarentum nu puteau găsi o formulă pentru a fi detensionate, ni se pare întemeiat să presupunem că alianțele semnate cu parteneri din extremitatea de sud a peninsulei au fost concepute pentru a-și ține adversarul la distanță.

Interesul Romei pentru regiunile din sud-estul peninsulei s-a menținut constant de-a lungul celui de-al doilea război samnitic. Până la momentul dezastrului caudin, Titus Livius memorează două campanii în Apulia, în 323 și 322 a. Chr.⁸. În evidența lui Titus Livius, după anul 321 a. Chr., o primă expediție apulică a fost organizată în 320 a. Chr., când locuitorii de la Arpi au încheiat un tratat cu Roma⁹. Doi ani mai târziu, în 318 a. Chr., comunitățile de la Teanum și Canusium au fost convinse și ele să intre în alianță cu Republica Romană¹⁰.

⁸ Expediția din 323 a. Chr.: Titus Livius 8.36.3-6; cea din 322 a. Chr.: 8.38.2-8.40.2. Alte operațiuni sunt descrise în *Ab urbe condita* după anul 321 a. Chr., dar încheierea păcii caudine ridică mari semne de întrebare asupra luptelor purtate împotriva samniților, pe orice front, în intervalul 320-315 a. Chr. Mai probabil, pacea încheiată între Roma și Samnium, după înfrângerea de la Caudium, a dus la încetarea ostilităților până în anul 315 a. Chr., dar analistica romană a spălat rușinea inventând numeroase victorii compensatorii (pentru analiza păcii caudine, vezi E. Salmon, *Samnium and the Samnites*, Cambridge, 1967, p. 226 sqq.; S. Oakley, *A Commentary on Livy Books VI-X*, III, p. 3 sqq.; G. Forsythe, *A Critical History of Early Rome. From Prehistory to the First Punic War*, London, 2005, p. 298 sqq.). Tratatul din 321 a. Chr. a impus romanilor evacuarea coloniilor de la Cales și Fregellae, dar nu a restricționat posibilitățile de acțiune în Apulia sau alte regiuni care nu făceau parte din teritoriul samnit. Tratatul caudin apărea în percepția ambelor puteri drept o pace de compromis care trebuia să dureze până la refacerea forțelor. În aceste condiții, Roma a căutat în continuare aliați și a încercat să nu îi piardă pe cei care se aflau deja în sfera sa de influență. Bătăliile purtate în Apulia cu samniții, în 320-316 a. Chr., pot fi șterse din istoria marelui război samnit. Faptul că romanii și-au consolidat însă prezența aici, utilizând diplomația sau mijloacele militare, este însă o realitate greu de contestat.

⁹ Titus Livius 9.13.6-10.

¹⁰ Titus Livius 9.20.4-5; cf. și Diodor 19.10.2; tratatul cu teații, menționat de istoricul din Patavium la nivelul anului 317 a. Chr. (9.20.9), dublează alianța semnată în 317 a. Chr. cu

Odată cu reluarea luptelor împotriva samniților, Apulia a fost al doilea teatru de operațiuni din strategia romană. Acțiunile împotriva trupelor samnite au început în această zonă în 315 a. Chr.¹¹. Anul următor a adus un succes important în tentativa de a încercui flancul răsăritean al Ligii Samnite. Luceria, așezare importantă la poalele Apenninilor, a fost cucerită și senatul a decis instalarea aici a unei colonii latine cu 2.500 de oameni¹².

În 307 a. Chr., Titus Livius îl înfățișează pe consulul L. Volumnius Flamma conducând un război împotriva sallentinilor¹³, pentru ca, un an mai târziu, potrivit lui Diodor din Sicilia, trupele romane să lupte împotriva samniților la Silvium, în teritoriul locuit de peuceti¹⁴.

Campania sallentină din 307 a. Chr. merită o abordare detaliată datorită conexiunilor care ar putea fi stabilite între această operațiune și alte evenimente petrecute la scurt timp în aria de sud-est a Italiei¹⁵.

Teaunum; teații sunt, de fapt, locuitorii comunității de la Teanum (cf. S. Oakley, *Livy*, III, p. 266-269). E. Salmon, *Samnium*, p. 230 sqq., a considerat campaniile apulice derulate în 320-316 a. Chr. drept falsuri. Tratatul caudin nu interzicea probabil căutarea unor noi aliați, iar comunitățile din Apulia nu au aderat întotdeauna de bunăvoie la politica romană. Pentru a le aduce în rețeaua sa de alianțe, în anumite cazuri, au fost necesare presiuni militare. Din acest unghi, prezența trupelor romane în Apulia, în intervalul 320-316 a. Chr. nu poate fi atât de suspectă pe cât i-a părut lui E.T. Salmon.

¹¹ Titus Livius 9.23.1-2.

¹² Titus Livius 9.26.1-5; Diodor 19.72.8; cf. E. Salmon, *Roman Colonization under the Republic*, New York, 1970, p. 58.

¹³ Titus Livius 9.42.4-5: „Am găsit în unele anale că Appius a cerut consulatul când era censor și că Lucius Furius, un tribun al plebei, s-a opus înainte ca acesta să renunțe la censură. După alegerea consulilor, colegul său a primit comanda noului război cu sallentinii și Appius a rămas la Roma pentru a-și întări puterea prin activități edilitare, în timp ce câștigarea reputației în război a rămas altora. Volumnius nu a avut vreun motiv să regrete comanda primită. El s-a angajat în multe bătălii victorioase și a capturat câteva orașe ostile prin asalt”.

¹⁴ Diodor 20.80.1-2: „În Italia samniții au ocupat Sora și Calatia, cetăți care erau aliate cu romanii și au adus locuitorii în sclavie. Consulii, cu armate puternice, au invadat Iapygia și au câmpat lângă Silvium. Această cetate era gardată de samniți, iar romanii au început un asediu care a durat un mare număr de zile”; despre Silvium: Strabon 6.3.8; cf. Nissen, *Italische Landeskunde*, II, Berlin, 1902, p. 861.

¹⁵ În reconstrucțiile propuse de G. de Sanctis, K.J. Beloch și E.T. Salmon asupra celui de-al doilea război samnit, avansarea legiunilor în extremitatea meridională a peninsulei, la sud de Tarentum, a fost considerată drept neverosimilă. Comentatorul celei de-a doua pentade din opera liviană, S. Oakley, a ezitat: expediția sallentină este suspectă (S. Oakley, *Livy*, II, p. 681, III, p. 551). Pentru J. Beloch, la nivelul anului 307 a. Chr. nu exista un temei care să poată explica de ce o armată romană ar fi avansat atât de mult spre regiunea sudică a peninsulei (J. Beloch, *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege*, Berlin, 1926, p. 417). G. de Sanctis și E. Salmon, ezitând, de asemenea, să accepte expediția sallentină, au limitat cadrul geografic al operațiunilor din 307-306 a. Chr., concentrând luptele în jurul localității Silvium (G. de Sanctis, *Storia dei romani*, II. *La Conquista del primato in Italia*, Torino, 1907, p. 335-338; E. Salmon, *Samnium*, p. 247-248). Argumentația lui K.J. Beloch derivă din imaginea sa despre limitele central-italice ale politicii externe romane la sfârșitul secolului IV a. Chr. Acest mod de a

Cu certitudine, textul livian nu poate inspira nimănui o încredere totală iar amprenta analistică recunoscută a operei istoricului din Patavium este de natură să crească și mai mult suspiciunile. Îndoiala metodologică a condus sau ar putea conduce la unele obiecții menite a pune sub cauțiune autenticitatea evenimentului: 1. localizarea expediției din 307 în aria sallentină poate fi o eroare geografică¹⁶; 2. destinația expediției a fost intenționat falsificată; 3. analistica romană sau Titus Livius au amestecat evenimente din timpul consulatului deținut de L. Volumnius Flamma cu fapte petrecute în mandatele altor magistrați în regiunea sallentină; 4. expediția din 306 a. Chr. ar fi putut avea loc mai probabil în timpul celui de-al doilea consulat al lui L. Volumnius Flamma, din 296 a. Chr., fiind proiectată eronat în timpul primului mandat¹⁷.

Explicarea campaniei sallentine prin invocarea unei erori geografice apărute în urma interpretării greșite a unor informații de către analistica romană sau Titus Livius ar fi, evident, cea mai facilă cale de a trimite evenimentul în seria celor neverosimile din perioada celui de-al doilea război samnitic. Desigur, nimeni nu poate pretinde că opera liviană este lipsită de astfel de situații, dar, în cazul de față, aplicarea acestei corecturi implică riscuri masive și beneficiază de puține argumente convingătoare. Această realitate se conturează într-o manieră evidentă, atât timp cât nu putem reconstitui modul în care datele geografice au fost greșit interpretate sau transmise pe filiera analistică. Lipsindu-ne un scenariu plauzibil, poate este mai bine să ne distanțăm de o asemenea reconstrucție care nu are baze solide.

Ipoteza falsificării intenționate a detaliilor din activitatea militară desfășurată în anul 307 a. Chr. poate și ea să prindă contur în mintea unui bun cunoscător al celui de-al doilea război samnitic. Inventarea unor destinații sau rezultate false a fost dovedită, pentru anumite campanii, în opera lui Titus Livius. Un caz semnificativ din această categorie merită să fie sumar amintit în aceste rânduri. Capitala samniților pentri, Bovianum, a fost cucerită în 305 a. Chr., iar acest succes militar a jucat un rol hotărâtor în oprirea ostilităților, survenită la doar un an de la eveniment¹⁸. Tradiția liviană mai înregistrează însă

percepe afacerile externe ale Republicii Romane în epoca marelui război samnit este defectuos și nu poate produce rezultate credibile. A doua manieră de a recepta activitățile militare sudice din 307-306 a. Chr., întâlnită la G. de Sanctis și E.T. Salmon, marginalizează sau chiar ignoră informațiile conservate în *Ab urbe condita* despre expediția împotriva sallentinilor.

¹⁶ Deși nu este susținută răspicat, posibilitatea înțelegerii greșite a datelor geografice pare să nu lipsească din percepția lui E. Salmon asupra activității militare comandate de L. Volumnius Flamma în 307 a. Chr. (*Samnium*, p. 247-248).

¹⁷ Cf. J. Beloch, *Römische Geschichte*, p. 436; E. Pais, *Storia di Roma. Dalle origini all'inizio delle guerre puniche*, V, Roma, 1928, p. 190; F. Münzer, „L. Volumnius Flamma Violens”, în *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, IX.A.1, Stuttgart, 1992, p. 880.

¹⁸ Titus Livius 9.44.14 (consuli L. Postumius Megellus, T. Minucius Augurinus, M. Fulvius Curvus – ales după moartea ultimului și creditat cu celebrarea unui triumf împotriva samniților;

trei expediții împotriva centrului de la Bovianum, petrecute în 314 a. Chr., 311 a. Chr. și 298 a. Chr., dar acestea au șanse minore de a fi realități istorice¹⁹. Alegerea datelor geografice sau a ținutelor expedițiilor militare nu s-a făcut întâmplător. Primii istorici ai Romei au preferat locuri cu rezonanță, unde s-au petrecut evenimente importante din istoria militară a Republicii. Bovianum s-a încadrat perfect în aceste criterii de selecție: căderea sa în 305 a. Chr. i-a determinat pe samniți să ceară pace, iar acest loc a înzestrat capitala pentrilor cu un renume aparte.

Același scenariu nu poate fi aplicat însă pentru interpretarea campaniei sallentine din 307 a. Chr. În cazul acesteia, tradiția literară nu furnizează indiciile necesare pentru a detecta contaminarea cu alte acțiuni derulate în zonă. Singurele alte două expediții purtate în aria sallentină, anterior primului război punic, în 302 a. Chr. și 267 a. Chr., nu pot oferi date utile pentru a reconstitui o multiplicare a evenimentelor. Populațiile din peninsula sallentină nu au jucat un rol hotărâtor în istoria războaielor care au instituit dominația Romei asupra Italiei. Campania din 302 a. Chr. este prezentată la Titus Livius ca un răspuns la activitățile agresive ale lui Kleonymos în această regiune²⁰, iar expediția din 267 a. Chr. nu pare să se fi confruntat cu o rezistență serioasă²¹. Niciuna dintre aceste acțiuni nu a fost decisivă pentru soarta unui război, așa cum s-a dovedit căderea capitalei pentrilor, Bovianum, în 305 a. Chr. În aceste condiții, este greu să ne imaginăm de ce istoricii romani ar fi inventat o expediție împotriva unei populații relativ obscure care nu a contestat niciodată, în acțiuni de anvergură, superioritatea militară romană. „Scenariul Bovianum”, pornind de la aceste aprecieri, nu este valabil în cazul războiului sallentin din 307 a. Chr. Relatarea acestuia, conservată de Titus Livius, nu pare a fi inventată pentru imaginea lui L. Volumnius Flamma sau gloria militară a poporului roman.

vezi *Fasti triumphales* 305); cf. T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, I. 509 BC-100 BC, New York, 1951, p. 166-167; E. Salmon, *Samnium*, p. 250-251.

¹⁹ 314 a. Chr.: Titus Livius 9.28.1-2 (consuli M. Poetelius Libo, C. Sulpicius Longus); 311 a. Chr.: 9.31.4-16 (consuli C. Iunius Brutus, Q. Aemilius Barbula); 298 a. Chr.: 10.12.9 (consuli L. Cornelius Scipio, Cn. Fulvius Maximus); cf. T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, I, p. 157, 161, 174; comentarea acestor campanii: E. Salmon, *Samnium*, p. 227-238, 244, 250-251, 261; S. Oakley, *Livy*, III, p. 329-330, 406, IV, p. 172. Numele a doi dintre consulii care au comandat în Samnium pe direcția Bovianum prezintă similitudini: în 305 a. Chr., M. Fulvius Curvus a capturat cetatea, iar în 298 a. Chr., potrivit înregistrării liviene, capitala pentrilor a căzut din nou, în fața legiunilor comandate de Cn. Fulvius Maximus. În acest caz, se poate afirma că multiplicarea acțiunilor a rezultat printr-o confuzie între activitățile persoanelor implicate. Atribuirea conștientă a unei activități războinice false are însă la bază o altă rațiune. Analistica a încercat, în asemenea situații, să insereze în mandatul unui magistrat fapte de arme răsunătoare, pentru gloria poporului roman a celui care a comandat în anul respectiv.

²⁰ Titus Livius 10.2.2-3.

²¹ Livius *per.* 15; Florus 1.15; Eutropius 2.17; Zonaras 8.7.

A treia obiecție, privind o posibilă contaminare a consulatului acestuia cu episoade militare din carierele altor magistrați necesită doar un comentariu sumar. În anul 302 a. Chr., legiunile romane care au operat în zona sallentină au fost conduse de consulul M. Aemilius Paullus sau de dictatorul C. Iunius Brutus Bubulcus. Ambii apar în versiunea liviană a evenimentelor drept posibili comandanți ai armatei care s-a deplasat spre aria sallentinilor, pentru a-l înfrunța pe Kleonymos²². Activitățile militare din 267 a. Chr., soldate cu ocuparea Brundisiumului, s-au derulat sub comanda consulilor M. Atilius Regulus și L. Iulius Libo²³. Expediția din 307 a. Chr. este atestată sub conducerea consulului L. Volumnius Flamma iar numele acestuia nu are nicio similitudine cu cele ale altor magistrați care au activat, de asemenea, în regiunea sallentină. Onomastica diferită a celor cinci comandanți, L. Volumnius Flamma, M. Aemilius Paulus, C. Iunius Bubulcus, M. Atilius Regulus și L. Iulius Libo, exclude orice confuzie de nume și interpolările între evenimente petrecute în ani diferiți.

A patra obiecție împotriva istoricității campaniei sallentine are în vedere, așa cum deja am notat, posibilitatea ca anumite acțiuni întreprinse în sud de L. Volumnius Flamma, în timpul celui de-al doilea consulat din 296 a. Chr., să fie inserate greșit printre faptele săvârșite în 307 a. Chr., când a deținut primul mandat consular. Relatările despre campaniile militare desfășurate în 296 a. Chr. nu acordă însă prea multe șanse unei asemenea reconstrucții. Sub presiunea frontului samnitic și în condițiile agitațiilor din Etruria, senatul a decis, în 296 a. Chr., să utilizeze în continuare experiența militară a consulilor din 297 a. Chr., Q. Fabius Rullianus și P. Decius Mus, prin acordarea unor mandate proconsulare. Distribuția provinciilor între cei patru comandanți, conform datelor extrase din Titus Livius, a respectat următoarea schemă²⁴: proconsulul Q. Fabius Rullianus a primit o comandă în Samnium, extinsă probabil, în caz de necesitate, și în Lucania; colegul său din anul precedent a acționat tot în Samnium, unde cei doi promagistrați au cucerit Murgantia, Romulea și Ferentinum; asupra câmpului de acțiune arondat consulului Volumnius Flamma, istoricul din Patavium se pare că nu a găsit informații sigure, dar unele surse îl prezentau acționând, într-o primă etapă, în Samnium, pentru ca apoi să se deplaseze spre Etruria; în această zonă, unde se pregătea marea coaliție de la Sentinum, comanda legiunilor romane a fost încredințată celui de-al doilea consul, App. Claudius Caecus²⁵.

²² Titus Livius 10.2.2-3; *Fasti consulares* 302; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, I, p. 169.

²³ Livius *per.* 15; Florus 1.15; Eutropius 2.17; Zonaras 8.7; *Fasti consulares* 267; *Fasti triumphales* 267; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, I, p. 200.

²⁴ Magistrații anului 297 a. Chr.: T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, I, p. 176-177.

²⁵ Titus Livius 10.17.1-10.18.8. Ordonarea acestor informații într-o formulă plauzibilă ridică multe probleme, datorită detaliilor confuze despre acțiunile celor patru comandanți, păstrate la

Rezumând datele afacerilor militare în care a fost implicat L. Volumnius Flamma la începutul secolului III a. Chr., rezultă că el nu a beneficiat de niciun comandament în aria sudică a Italiei. Întorcându-ne din nou privirea spre posibilitatea fabricării expediției sallentine din 307 a. Chr., constatăm că nu există elemente „sudice” în cariera lui L. Volumnius Flamma care să facă obiectul unei reproiectări în timpul primului său consulat.

Având în vedere lipsa de consistență a motivelor invocate pentru negarea campaniei sallentine de la finalul veacului IV a. Chr., credem că este mai bine să revenim la cele două texte care prezintă acțiunile romane în sud-estul peninsulei în anii 307-306 a. Chr. În jurul acestora, dacă nu suntem animați de un spirit critic excesiv, se poate recompune un scenariu credibil²⁶.

Zonele operațiunilor sudice pot fi trasate prin coroborarea paragrafului 9.42.4 de la Titus Livius cu relatarea lui Diodor 20.80.1-2 despre luptele purtate la Silvium un an mai târziu. Primul menționează campania sallentină la nivelul anului 307 a. Chr., cel de-al doilea relatează confruntările romano-samnite desfășurate la Silvium, în 306 a. Chr. Din cele două scenarii rezultă că ne aflăm în fața unor campanii militare distincte, care nu pot fi confuzionate, datorită diferențelor cronologice și geografice.

La Diodor, armata care a luptat la Silvium este înregistrată sub comanda consulilor din anul 306 a. Chr., Q. Marcius Tremulus și P. Cornelius Arvina. Aceștia, conform mărturiei din opera istoricului sicilian, au invadat Iapygia și au campat lângă Silvium, unde se afla o garnizoană samnită²⁷. După ce au capturat Silvium, ei s-au îndreptat împotriva hemicilor²⁸. În aparență, examinând numai sumara relatare a acestuia, nu rezultă nici o legătură între

Titus Livius, și variațiilor pe care acesta le-a întâlnit în sursele sale. Ipotetic totuși, strategia romană dezvoltată în 296 a. Chr. poate fi schițată. P. Decius Mus a comandat în anul 297 a. Chr. în Apulia (Titus Livius 10.15.1-2) și este foarte probabil ca mandatul său proconsular să-i fi prelungit prezența în această zonă. Operațiunile din Samnium, focalizate pe Valea Lirisului, au fost încredințate lui Q. Fabius Rullianus, în timp ce Etruria a căzut în sarcina lui App. Claudius Caecus. În acest angrenaj militar, mai rămânea de luat totuși măsuri pentru a preveni un atac surpriză al samniților spre Latium. Acest rol defensiv se pare că i-a revenit lui L. Volumnius Flamma, a cărui provincie a acoperit nordul Campaniei (E. Salmon, *Samnium*, p. 262-263; S. Oakley, *Livy*, IV, p. 201-203). Dispozitivul roman așezat în perimetrul Liris – Campania s-a dovedit inspirat și util. Când pe frontul de la Sentinum legiunile Romei înfruntau armatele coalizate ale adversarilor italici, în 295 a. Chr., L. Volumnius Flamma, menținut la comandă în calitate de proconsul, a reușit să respingă un atac samnit la Câmpiile Stellate.

²⁶ W. Hoffmann, *Rom und die griechische Welt*, p. 52, n. 111: contradicțiile cu Tarentum au cauzat campania lui L. Volumnius Flamma în aria sallentină; F. Càssola, *I gruppi politici romani nel III secolo A.C.*, Roma, 1968, p. 128 sqq., a perceput expediția ca pe o dovadă a orientării expansiunii spre sud, direcție promovată de un grup politic roman din care a făcut parte și App. Claudius Caecus.

²⁷ Diodor 20.80.1-2.

²⁸ Diodor 20.80.4.

operațiunile apulice din anul anterior și manevrele din 306 a. Chr. La Titus Livius însă, descrierea fronturilor din anul 306 a. Chr. prezintă o situație diferită. Q. Marcius Tremulus a primit însărcinarea de a invada teritoriul hemicilor răsculați, iar P. Cornelius Arvina a pornit împotriva samniților care ocupaseră Calatia și Sora²⁹. Având în vedere noul război din ținutul hemicilor și faptul că prin cele două localități ocupate trupele samnite puteau face joncțiunea cu rebelii, versiunea liviană despre activitățile militare efectuate în 306 a. Chr. este credibilă. Ambii consuli au luptat în Italia Centrală, fără a tranzita în fruntea legiunilor spre Apulia. În această zonă, comanda operațiunilor de la Silvium a fost asigurată probabil prin prelungirea comandamentului deținut de L. Volumnius Flamma, care a condus manevrele în calitate de proconsul³⁰. Din acest tablou deducem că în 307 a. Chr. armata romană prezentă în Apulia nu a obținut rezultatele așteptate și a fost obligată să rămână pe poziții în iarna dintre anii 307-306 a. Chr.³¹.

Cealaltă campanie, neatestată în *Biblioteca istorică* dar prezentă în *Ab urbe condita*, așa cum am indicat în câteva rânduri mai sus, a vizat sudul extrem al peninsulei italiice, fiind dirijată, după Titus Livius, împotriva sallentinilor. Acesta menționează că L. Volumnius Flamma a primit comanda noului război cu sallentinii, dar detaliile pe care le-a reținut din desfășurarea campaniei nu indică nici un element precis. Singura caracterizare furnizată de istoricul din Patavium cu privire la expediția din aria sallentină este foarte sumară: „Volumnius nu a avut vreun motiv să regrete comanda primită. El s-a angajat în multe bătălii victorioase și a capturat câteva orașe ostile prin asalt”³². Formularea vagă de mai sus ne permite să presupunem că el nu a găsit nimic precis în surse despre derularea ostilităților. Așezând într-o formulă ce i s-a părut logică mandatul consular al lui L. Volumnius Flamma și campania împotriva unei noi populații intrate în scenă, este posibil ca pentru Titus Livius acest eveniment să fi devenit piesa de focalizare a operațiunilor militare din regiunea meridională a Italiei. Diodor, pe de altă parte, plasează manevrele din 306 a. Chr. în jurul localității Silvium, controlată de samniți. Această relatare, cum deja am indicat, ar permite corectarea scurtului scenariu notat de Titus Livius, în sensul fixării centrului de greutate al operațiunilor din anii 307-306 a. Chr. în zona Apuliei locuită de peuceti. Privită din perspectiva strategiei

²⁹ Activitatea lui Q. Marcius Tremulus: Titus Livius 9.43.1-2, 9.43.6-7; comandamentul lui P. Cornelius Arvina în Samnium: Titus Livius 9.43.1-4.

³⁰ Ipoteza, expusă de E. Salmon, *Samnium*, p. 248, ni se pare întemeiată; G. de Sanctis, *Storia dei Romani*, II, p. 336-338, a reconstruit luptele din 306 a. Chr. pornind de la textul lui Diodor: consulii Q. Marcius Tremulus și P. Cornelius Arvina, după ce au pârjolit Samnium, au tranzitat spre Apulia unde au capturat Silvium; cf. S. Oakley, *Livy*, III, p. 535-538.

³¹ E. Salmon, *Samnium*, p. 248.

³² Titus Livius 9.42.5.

aplicate în acest scurt interval, expediția sallentină pare a reprezenta mai mult o prelungire secundară a frontului din Apulia.

Rățiunile care au dus la organizarea sa nu apar nicăieri menționate, iar orice reconstrucție încercată nu poate avea pretenția de a depăși limitele ipoteticului³³. Regiunea sallentină pare un mozaic politic, compus din comunități mici care se guvernau independent³⁴. Dacă ele au reușit să constituie unități de organizare mai largi, acest lucru este imposibil de precizat în stadiul actual al documentației. Fărămișarea politică face neplauzibilă o confruntare militară între legiunile Romei și toate comunitățile din regiune. Mai probabil, unele comunități care pot fi denumite în general „sallentine”, au făcut apel la sprijinul armatei romane din Apulia pentru a rezolva un conflict sau un litigiu pe care îl aveau, la momentul respectiv, cu alte structuri politice similare din regiunea de la sud de Tarentum.

Expediția în sine, efectuată de un corp detașat din armata romană care lupta în Apulia, nu a avut impact asupra celui de-al doilea război samnitic. Ea a influențat însă relațiile Romei cu sudul peninsulei pe mai multe direcții.

Senatul de la Roma a acceptat să trimită trupe spre extremitatea sudică a peninsulei, având în vedere, fără îndoială, raporturile încordate cu Tarentum. Este de presupus că, în acest context, cei care dirijau politica externă romană au interpretat corect datele geo-politice ale peninsulei italice la sfârșitul secolului IV a. Chr. Războiul samnitic intrase deja în ultima sa fază, iar în 307 a. Chr. deja părea să se îndrepte spre un deznodământ favorabil Romei. În vecinătatea cetăților hellene din sud, Liga Lucaniană veghea din 326 a. Chr. ca aliat al Republicii Romane și nu aștepta decât un moment prielnic pentru a redeschide duelul său tradițional cu Tarentum. Pentru colonia doriană, dacă Samnium avea să încheie pace, se prefigura un viitor sumbru, din ce în ce mai întunecat de perspectiva unui potențial conflict cu Roma, în fața căreia nu ar mai fi putut găsi aliați. Dacă senatul roman a perceput situația politică și militară din Italia în această manieră, atunci este clar de ce și-a asumat intervenția în peninsula sallentină. Tarentum nu avea cum să reacționeze, deoarece riscul unor ostilități deschise cu Roma, în cazul ieșirii samniților din război, era prea mare, iar șansele de victorie prea mici. Probabil că, intuind lipsa de reacție a tarentinilor

³³ Configurația politică a teritoriului italic situat la sud de Tarentum rămâne, de asemenea, un subiect plin de incertitudini. Trei grupuri etnice, messapii, calabrii și sallentinii sunt identificabile, în secolul IV a. Chr., în această regiune (E. Salmon, *The Making of Roman Italy*, London, 1982, p. 19; cf. și Philipp, „Sallentini”, în *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, I.A.2, München, 1991, p. 1907 sqq.). Ultimul grup, cel sallentin, probabil mai puternic sau mai numeros decât celelalte din zonă, a dat numele său întregii peninsule și, nu de puține ori, acesta a fost utilizat pentru a defini toate populațiile care viețuiau la sud de colonia doriană (Nissen, *Italische Landeskunde*, I, Berlin, 1883, p. 540; E. Salmon, *Roman Italy*, p. 20).

³⁴ Cf. E. Salmon, *Roman Italy*, p. 20.

și teama de izolare a acestora, romanii au mai privit campania sallentină și din altă optică. Ea trebuia să fie un avertisment și o demonstrație de forță, menite a intimida pe cei care guvernau destinele orașului.

Rezultatele sale „pe teren” nu pot fi măsurate, din păcate, cu precizia pe care ne-am fi dorit-o. Tot ce a rămas se află la Titus Livius, care amintește vag angajarea lui L. Volumnius Flamma în multe confruntări de succes, precum și cucerirea unor centre ale inamicilor. Pe acele comunități care au solicitat în 307 a. Chr. intervenția este însă credibil să le așezăm, din acest moment, în rândurile aliaților Romei. Aceasta este o consecință de mare însemnătate a expediției, așa cum vom avea ocazia să arătăm mai jos. Din 307 a. Chr. Roma a avut aliați care trebuiau protejați în vecinătatea Tarentului; iar motivul apărării unui aliat aflat în primejdie era cea mai facilă modalitate de a deschide calea intervențiilor militare viitoare.

Pacea de la Bovianum, semnată în anul 304 a. Chr., a constituit expresia juridică a unui nou echilibru de forțe în jumătatea sudică a Italiei³⁵. Din perspectiva tarentină, devenea evident faptul că cetatea doriană nu se mai putea baza pe serviciile Ligii Samnite împotriva Romei. Izolarea sa politică și militară, preconizabilă, după cum s-a văzut mai sus, încă din 307 a. Chr., creștea și mai mult teama de un eventual conflict deschis cu Roma și aliatul acesteia din sud, Federația Lucaniană.

Măsuri pentru depășirea situației au fost găsite rapid, probabil încă din momentul când romanii și samniții se aflau la masa tratativelor. Dată fiind criza politică externă de la finalul secolului IV a. Chr., în 303 a. Chr., un strateg din Hellada, spartanul Kleonymos, a luat drumul Italiei, angajându-se să apere Tarentum în fața agresiunilor la care era supus de către italici³⁶.

Campania sa italică ne-a parvenit în două versiuni, una la Diodor din Sicilia 20.104.1-4 și 20.105.1-3, alta conservată la Titus Livius 10.2.1-3. Ambele

³⁵ Clauzele sale apar într-o formă diluată la Titus Livius, care menționează doar reînnoirea vechii alianțe romano-samnite. Inexactitatea acestuia nu permite reconstituirea fidelă a tratatului de la Bovianum, dar, după toate probabilitățile, samniții au recunoscut anexiunile teritoriale unde, din 334 a. Chr., Roma fondase o serie de colonii. De asemenea, este de presupus că Roma a obținut recunoașterea aliaților săi din zona Apuliei sau sudul Italiei și a inserat în tratat clauze care interziceau samniților orice agresiune împotriva acestora.

³⁶ Soluția adoptată derivă din experiența luptelor din trecut cu populațiile italice învecinate. Între anii 344-343 a. Chr., împotriva acestora a fost chemat din Hellada Archidamos (Th. Mommsen, *Istoria romană*, I, p. 212; P. Wuilleumier, *Tarente*, p. 79-82; G. Brauer, *Taras*, p. 62-63; K. Lomas, *Rome and the Western Greeks*, p. 42); mai târziu, din 334 a. Chr. și până în 330 a. Chr., Alexandru Molossul a fost și el prezent pe câmpul de luptă din Italia meridională (G. de Sanctis, *Storia dei Romani*, II, p. 277-278; E. Ciaceri, *Magna Grecia*, III, p. 8 sqq.; W. Hoffmann, *Rom und die griechische Welt*, p. 17-21; P. Wuilleumier, *Tarente*, p. 82-89; P. Derow, *Rome and the Greek World from the Earliest Contacts to the End of the First Illyrian War*, Princeton, 1970, p. 38-39; G. Brauer, *Taras*, p. 68-71; K. Lomas, *Rome and the Western Greeks*, p. 42-43).

variante lasă însă multe semne de întrebare și câteva chestiuni, legate de prezența generalului spartan în Italia, rămân încă într-un stadiu ipotetic.

Diodor plasează sosirea sa în Italia sub mandatul consular deținut de S. Cornelius Lentulus și L. Genucius Aventinensis, reper cronologic care poate fi sincronizat, pe linia cronologiei liviene, cu anul 303 a. Chr.³⁷. Mai departe, istoricul sicilian prezintă toate acțiunile spartanului într-o singură secvență, lăsând impresia că tot ce a realizat acesta în aria italică s-a petrecut în 303 a. Chr. Trecând peste dubioasa densitate de evenimente concentrate la Diodor într-un singur an, trebuie remarcat faptul că descrierea lui Titus Livius pare să indice existența a două faze în activitatea italică a lui Kleonymos, prima desfășurată în 303 a. Chr., cea de-a doua în 302 a. Chr. Atacurile împotriva sallentinilor sunt înregistrate în opera acestuia la nivelul anului 302 a. Chr., când magistratura consulară a fost deținută de perechea M. Livius Denther și M. Aemilius Paullus³⁸. Pentru completarea firului cronologic al aventurii lui Kleonymos în Italia, soluția cea mai indicată ar fi punerea în ecuație a celor două surse, Diodor și Titus Livius. Ele sugerează că expediția din Italia s-a întins pe parcursul a doi ani, 303 și 302 a. Chr.³⁹. Sosirea pare să se fi petrecut, așa cum rezultă din narațiunea lui Diodor, în 303 a. Chr., iar prezența sa pe scena italică probabil s-a încheiat în anul următor, după câteva acțiuni minore în peninsula⁴⁰.

Notând motivele debarcării sale în Italia, istoricul sicilian înregistrează că Tarentum se afla în război cu lucanienii și romanii, iar această situație a determinat apelul către Sparta⁴¹. A fost Roma în conflict deschis cu Tarentum

³⁷ Diodor 20.102.1; *Fasti consulares* 303; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, I, p. 169.

³⁸ Titus Livius 10.1.7; *Fasti consulares* 302; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, I, p. 169.

³⁹ Titus Livius ignoră alte episoade din cariera occidentală a lui Kleonymos, cum ar fi sosirea sa la Tarentum, raporturile încordate cu Metapontum sau instalarea sa la Korkyra. Această constatare arată că el sau sursele sale s-au concentrat doar asupra evenimentelor care l-au adus pe spartan în contact cu Roma. Despre celelalte evenimente, notate la Diodor din Sicilia, este posibil ca izvoarele lui Titus Livius să nu fi avut idee sau pur și simplu ele nu au prezentat interes.

⁴⁰ E. Pais, *Storia di Roma*, p. 352, a optat pentru anul 306 a. Chr.; G. de Sanctis, *Storia dei Romani*, II, p. 344-345, W. Hoffmann, *Rom und die griechische Welt*, p. 51: 303-302 a. Chr.; Piganiol, *La Conquête romaine*⁵, Paris, 1967, p. 160 a datat începutul expediției italice în 303 a. Chr.; S. Oakley, *Livy*, IV, p. 49: Kleonymos și-a început expediția occidentală în 303 a. Chr.

⁴¹ Diodor 20.104.1-2: „În Italia tarentinii erau în război cu lucanienii și romanii; ei au trimis delegați la Sparta cerând ajutor și pe Kleonymos în calitate de comandant”. Informația a fost uneori negată parțial, existând tendința de a scoate din calcul mențiunea romanilor din textul lui Diodor. Evident, dacă relațiile tensionate romano-tarentine din ultimele decenii ale veacului IV a. Chr. ar fi doar o anticipare a conflictului de mai târziu, am fi tentați să credem că ne aflăm și de această dată în fața unui caz fabricat. Un argument important demonstrează că mărturia lui Diodor trebuie, într-un anumit sens, luată în calcul. Ea pare să derive dintr-o sursă hellenă și acest lucru exclude posibilitatea deformării antitarentine și proromane, cum s-ar fi putut întâmpla în cazul unui filon analistic (W. Hofman, *Rom und die griechische Welt*, p. 51, n. 110).

în 303 a. Chr.? Carențele surselor nu permit formularea unui răspuns dincolo de orice îndoială la această întrebare⁴². Textul lui Diodor 20.104.1 pare să indice nu neapărat declanșarea operațiunilor militare, ci mai mult îngrijorarea masivă produsă în colonia doriană odată cu izolarea orașului după ce Liga Samnită ieșise din luptă. De fapt, starea ostilă între Roma și Tarentum este semnalată de Titus Livius încă din anul 326 a. Chr. Consecința alianței romano-lucaniene din acest an, conform relatării liviene, a fost izbucnirea războiului între Tarentum și Roma⁴³. Tarentum nu este semnalat ca participant direct la ostilități pe parcursul celui de-al doilea război samnitic, dar această absență ar putea fi explicată prin blocarea oricărei inițiative datorită existenței alianței romano-lucaniene. Având un aliat al Romei în flancul său, este de presupus că Tarentum a ezitat să intervină direct în operațiunile din centrul și sud-estul Italiei. Lucania, aliată cu Republica Romană din 326 a. Chr., aștepta scoaterea samniților din război pentru a-și putea reactiva politica antitarentină, iar contextul ne permite să înțelegem de ce în anii 304-303 a. Chr. și-a mobilizat trupele împotriva coloniei doriene: liga a deschis ostilitățile cu Tarentum imediat după încheierea păcii de la Bovianum. În spatele ei se zărea însă umbra amenințătoare a Romei. Privind din această optică, probabil Diodor a notat doar o stare de spirit, precum și teama că Republica Romană își va trimite trupele spre sud, în sprijinul aliatului⁴⁴.

În total, sub comanda lui Kleonymos s-au reunit, în 303 a. Chr., după datele lui Diodor, mai bine de 30.000 luptători⁴⁵, o armată suficientă pentru a scoate Tarentul din criză și pentru a pune în practică planurile mult mai ambițioase ale condotierului, pe care nu putem decât să le întuim din relatările unor tradiții literare confuze. Diodor îi atribuie intenția de a elibera Sicilia de sub dominația lui Agathokles, dar tot el îl prezintă pe Kleonymos instalat la

⁴² După pacea de la Bovianum, Republica și-ar fi putut permite să intervină în forță în afacerile Italiei meridionale. O serie de evenimente politice și militare pare să indice care au fost direcțiile externe principale ale Romei în anii de sfârșit ai secolului IV a. Chr. În anul 304 a. Chr., Republica Romană a încheiat alianțe cu marrucinii, marsii, paelignii și frentanii (Titus Livius 9.45.18, Diodor 20.101.5), iar teritoriile anexate de la aequi și volsci au fost securizate prin instalarea coloniilor de la Alba și Sora, în 303 a. Chr. (Titus Livius 10.1.1-3; cf. E. Salmon, *Roman Colonization under the Republic*, p. 59-60). Aceste acțiuni arată că Roma era preocupată mai degrabă de consolidarea pozițiilor obținute în aria centrală a Italiei, la capătul a mai bine de 20 de ani de război, decât interesată de începerea unui conflict în sudul peninsulei.

⁴³ Titus Livius 8.27.1-3.

⁴⁴ J. Beloch, *Römische Geschichte*, p. 434-435, G. Marasco, *Agatocle e la politica siracusana agli inizi del III secolo A.C.*, în *Promethens. Rivista quadrimestrale di studi classici*, 10, 1984, p. 103, S. Oakley, *Livy*, IV, p. 51, au creditat varianta războiului între Roma și Tarentum, consemnată la Diodor; cf. și A. Afzelius, *Die römische Eroberung*, p. 172-173.

⁴⁵ Diodor 20.104.2; spartanul a angajat 5.000 de mercenari în tabăra de la Tenares, cărora le-a adăugat, pe cheltuiala Tarentului, un corp la fel de numeros recrutat în Italia și 22.000 de soldați reprezentând probabil sprijinul cetăților din Graecia Magna.

Korkyra și urmărind cu atenție evenimentele din Hellada, în speranța că ar putea interveni într-o situație propice⁴⁶. Spartanul nu a renunțat niciodată la dorința de a juca un rol important în afacerile lumii grecești, dar, în același timp, Occidentul îl tenta datorită resurselor sale și tulburărilor politice, care puteau fi premise favorabile pentru o carieră oportunistă⁴⁷.

În primul an al expediției sale, principala problemă a lui Kleonymos a fost reglarea raporturilor cu Federația Lucaniană. Diodor din Sicilia nu relatează nici o confruntare militară între forțele aflate sub comanda spartanului și cele ale Ligii, ci înregistrează doar că lucanienii nu au riscat o confruntare militară cu un corp expediționar redutabil și au preferat să semneze un tratat de pace⁴⁸. Speculând înclinațiile lucanienilor spre jaf și violență, Kleonymos a lăsat la discreția Ligii Lucaniene Metapontum, care oricum refuza să i se supună⁴⁹. Oferta generoasă a generalului și teama de o confruntare militară împotriva unei armate redutabile i-a convins pe lucanieni că, cel puțin pentru moment, pacea era mai bună decât războiul.

În viziunea tarentinilor, acest act pune probabil capăt misiunii spartanului în Italia. Kleonymos și armata sa de mercenari nu puteau accepta însă acest deznodământ rapid care nu produsese, din punct de vedere economic, nicio răsplată. Încă din 303 a. Chr., așa cum pare să rezulte din expunerea lui Diodor din Sicilia, condotierul spartan a început să-și creeze o identitate politică proprie în Italia sudică, intrând în contradicție cu cei care l-au angajat și reprimând drastic orice formă de opoziție⁵⁰.

Intenția sa de a construi un domeniu personal în Italia meridională l-a adus în conflict cu Tarentum, iar modul tiranic de a-și trata aliații i-a îndepărtat și pe aceștia, în doar câteva luni, de cauza condotierului spartan. Informații despre rebeliunea acestora i-au sosit lui Kleonymos în iarna anilor 303-302 a. Chr., când trupele sale erau cantonate la Korkyra, de unde spartanul supraveghea evoluția evenimentelor din Hellada⁵¹.

Pentru a nu pierde definitiv pozițiile din aria sudică a Italiei, în 302 a. Chr., Kleonymos s-a reîntors pe teatrul de operațiuni peninsular, dar detaliile acțiunilor sale sunt obscure. Din acest moment, paralel cu versiunea lui Diodor

⁴⁶ Diodor 20.104.4.

⁴⁷ G. de Sanctis, *Storia dei Romani*, II, p. 345-346; H. Scullard, *A History of the Roman World from 753 to 146 BC*, London, 1951, p. 118; K. Lomas, *Rome and the Western Greeks*, p. 41.

⁴⁸ Diodor 20.104.3: „Deoarece el avea o armată puternică sub comanda sa, lucanienii au încheiat un tratat de prietenie cu tarentinii” (*philia*).

⁴⁹ Diodor 20.104.3-4.

⁵⁰ Metapontum, care nu s-a supus autorității acestuia, a fost lăsat sub presiunea trupelor lucaniene, care au atacat orașul la îndemnul generalului spartan. Prin intimidare, el a reușit în cele din urmă să intre în oraș, de unde a ridicat 600 de ostateci care trebuiau să garanteze fidelitatea locuitorilor (Diodor 20.104.3-4).

⁵¹ Diodor 20.104.4; el a refuzat alianțele oferite de Kassandros și Demetrios (20.105.1).

asupra evenimentelor, dispunem și de o expunere în *Ab urbe condita* liviană. Cazul nu este tocmai fericit, pentru că sincronizarea perfectă a celor două tradiții nu poate fi realizată, iar peisajul se complică prin apariția forțelor romane în cadrul manevrelor din 302 a. Chr. Titus Livius înregistrează întâi un atac efectuat de trupele spartanului asupra unui loc din regiunea sallentină numit Thuriae⁵², apoi menționează organizarea unei replici romane împotriva acestei agresiuni⁵³.

Toate încercările de a identifica acest misterios toponim sallentin nu au dus la rezultate sigure⁵⁴. Activitatea spartanului din anul precedent s-a concentrat cu precădere în Lucania și colțul sud-estic al Italiei unde a și reușit să găsească aliați printre comunitățile care locuiau în peninsula sallentină. Este preferabil să credem că represiunile sale din 302 a. Chr. s-au desfășurat tot în aria sallentină, fiind îndreptate împotriva aliaților care dezertaseră. O mărturie despre actele de violență comise în acest an s-a conservat și la Diodor din Sicilia, care notează cucerirea unui oraș și apoi asediarea unui alt loc numit Triopium⁵⁵. Cei care au pus capăt aventurii lui Kleonymos în sudul Italiei au fost, după informațiile aceluiași autor, barbarii din regiune. Ei au reușit să-l suprindă și să-l înfrângă într-un atac de noapte⁵⁶. Deși diferite în detalii, cele două versiuni, cea a lui Titus Livius și cea de la Diodor, concordă în privința esențialului: Kleonymos s-a războit în 302 a. Chr. cu populațiile care viețuiau în arealul sallentin, la sud de Tarentum.

Despre intervenția romană, Titus Livius a găsit în sursele sale două versiuni: prima îl prezintă pe consulul M. Aemilius Paulus luptând cu succes împotriva lui Kleonymos, ale cărui forțe a reușit să le respingă până la corăbii; în urma victoriei, orașul Thuriae a fost restituit locuitorilor săi; în cea de-a doua, dictatorul C. Iunius Bubulcus a fost trimis în zona sallentină dar legiunile sale nu s-au încheștat în luptă cu armata generalului spartan⁵⁷. Stabilirea

⁵² Titus Livius 10.2.1-2: „În același an, o flotă greacă comandată de Kleonymos lacedemonianul a debarcat pe coasta Italiei și a cucerit orașul Thuriae în ținutul sallentinilor”.

⁵³ Titus Livius 10.2.2-3.

⁵⁴ Philipp, „Sallentini”, în *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, I.A.2, München, 1991, p. 1907: Thuriae menționat de Titus Livius ar putea fi Uria, punct localizat de Strabon 6.3.7 pe drumul între Tarentum și Brundisium. Tentativa de a vedea în acțiunea lui Kleonymos un atac asupra cetății hellene Thuriioi (cum au presupus J. Beloch, *Römische Geschichte*, p. 435, 462 și P. Derow, *Rome and the Greek World*, p. 47) nu beneficiază de argumente convingătoare, fiind mai mult o coniectură sugerată de asemănarea celor două nume; cf. S. Oakley, *Livy*, IV, p. 56-57.

⁵⁵ Diodor 20.10.51-2.

⁵⁶ Diodor 20.105.2-3.

⁵⁷ Titus Livius 10.2.2-3: „Consulul Aemilius a fost trimis împotriva inamicului pe care l-a învins într-o singură confruntare și l-a respins până la corăbii. Orașul Thuriae a fost redat vechilor săi locuitori, iar pacea a fost stabilită în teritoriul sallentin. Am găsit în unele anale că dictatorul

identității personajului care a comandat legiunile romane în sud nu are relevanță pentru discuția de față și nici nu putem spera că vom fi vreodată capabili să alegem cu precizie între M. Aemilius Paulus și C. Iunius Bubulcus. Probabil, dacă ținem cont de versiunea lui Diodor despre alungarea lui Kleonymos din sudul Italiei, am putea presupune, cu precauție, că scenariul real al intervenției romane se regăsește, cel puțin parțial, în a doua variantă consemnată de Titus Livius⁵⁸. Aceasta notează doar că dictatorul C. Iunius Bubulcus a fost trimis în mijlocul sallentinilor, dar Kleonymos s-a retras din Italia înainte de a fi nevoit să lupte cu romanii, ceea ce pare să corespundă într-un anumit sens cu relatarea lui Diodor despre înfrângerea pe care spartanul a suferit-o în fața barbarilor într-un atac nocturn⁵⁹. Este posibil să credem, prin coroborarea datelor conservate de cei doi istorici, că acest insucces și nu intervenția romană l-a determinat pe condotierul spartan să părăsească aria sallentină.

Noua intervenție romană în sud-estul Italiei lasă prea puțin loc pentru a fi catalogată drept „incident fabricat” iar importanța sa reiese în lumina raporturilor romano-tarentine din ultimul deceniu al veacului IV a. Chr. Roma a supravegheat cu interes, fără nici o îndoială, evoluția evenimentelor din aria sudică a peninsulei după încheierea celui de-al doilea război samnitic. Sosirea lui Kleonymos afecta în primul rând Liga Lucaniană, unul dintre pilonii principali ai politicii sale în sud, și nimeni nu putea garanta că spartanul nu va proceda așa cum făcuse Alexandru Molossul în trecut, încercând să-și creeze o stăpânire personală în peninsulă. Într-o astfel de situație, nici aliații Republicii Romane din Apulia și regiunea sallentină nu mai erau în siguranță, iar rețeaua romană de tratate risca să se destrame. Întorsătura pe care evenimentele au luat-o în 302 a. Chr., odată cu revolta deschisă împotriva lui Kleonymos a partenerilor săi din Italia, a fost de natură să liniștească, pentru moment, temerile Romei. Violența arătată de generalul spartan în reprimarea rebelilor și atacurile asupra comunităților sallentine au creat o nouă situație față de care Roma nu putea rămâne pasivă. Nu avem posibilitatea de a afla dacă aliații din

Iunius Bubulcus a fost trimis în mijlocul sallentinilor, iar Kleonymos s-a retras din Italia înainte de fi nevoit să se lupte cu romanii”.

⁵⁸ Th. Mommsen, *Istoria romană*, I, p. 220, a acceptat confruntarea militară între romani și Kleonymos; H. Tillyard, *Agathocles*, Cambridge, 1908, p. 209; W. Hoffmann, *Rom und die griechische Welt*, p. 53; S. Oakley, *Livy*, IV, p. 50, nu s-au pronunțat decis pentru nici una dintre cele două versiuni; G. de Sanctis, *Storia dei Romani*, II, p. 329, E. Ciaceri, *Magna Grecia*, III, p. 28, P. Wuilleumier, *Tarente*, p. 96, H. Scullard, *A History of the Roman World*, p. 118; A. Giannelli, *Gli interventi di Cleonimo e di Agatocle in Magna Grecia*, în *Critica Storica. Rivista trimestriale fondata de Armando Saitta*, 11, 1974, p. 368, P. Derow, *Rome and the Greek World*, p. 46, au respins incidentul.

⁵⁹ Ciocnirea între armata romană și trupele lui Kleonymos ar putea fi inventată de analistica romană, pornind de la nucleul real al intervenției în regiunea sallentină.

307 a. Chr. au fost afectați de atacurile acestuia, dar comunitățile sallentine aliate aveau motive să se teamă și să ceară protecție în fața lui Kleonymos.

Pentru sprijinirea aliaților sallentini aflați în pericol este foarte probabil să fi luat legiunile romane calea sudului în 302 a. Chr. Această nouă imixtiune sallentină a dezvăluit pe deplin Tarentului implicațiile „sinistre” ale expediției din 307 a. Chr. În conflict cu strategul spartan și cu trupele Romei operând în proximitate, liderii politici ai coloniei doriene s-au simțit constrânși să caute o soluție politică pentru a elimina măcar presiunea unuia dintre cei doi adversari.

În acest punct, analiza noastră ne aduce în contact cu unul dintre tratatele controversate ale politicii externe romane din secolul IV a. Chr. Criza tarentină din 282 a. Chr. s-a declanșat după ce o escadră romană a apărut în Marea Ionică, deoarece, conform relatării lui Appian, un vechi tratat interzicea romanilor să navigheze dincolo de Promontoriul Lacinian⁶⁰.

⁶⁰ Appian, *Samn.* 7.1: „La Tarentum trăia un demagog pe nume Philocharis, un om cu o viață obscenă, care, din această cauză, era numit Thais. El le-a reamintit tarentinilor un vechi tratat care îi oprea pe romani să navigheze dincolo de Promontoriul Lacinium”. Datarea acestui acord romano-tarentin nu s-a putut face cu precizie, datorită faptului că Appian nu oferă decât un reper cronologic foarte vag, exprimat prin adjectivul *palaiós*. Unii dintre cercetătorii care l-au studiat au plasat încheierea sa undeva în jurul anului 331 a. Chr., în contextul prezenței în Italia a lui Alexandru Molossul (M. Cary, *The Early Roman Treaties with Tarentum and Rhodes*, în *The Journal of Philology*, 35, 1920, p. 165-170; R. Mitchell, *Roman-Carthaginian Treaties: 306 and 279/278 B.C.*, în *Historia. Zeitschrift für alte Geschichte*, 20, 1971, p. 638; S. Oakley, *Livy*, II, p. 681, n. 1, G. Forsythe, *A Critical History*, p. 350-351). Această datare întâmpină însă câteva obstacole greu de trecut. Tentativa de a muta tratatul pe un segment cronologic mai timpuriu, doar pe baza cuvântului *palaiós* din textul lui Appian, nu are șanse de a conduce la o încadrare în timp verosimilă. Examinarea atentă a datelor literare disponibile despre expediția lui Alexandru Molossul în Occident ne determină să fim reticenți față de eventuala plasare a tratatului lacinian în timpul acestui episod. Două izvoare, Titus Livius și Iustinus, înregistrează contacte între dinastul din Epir și Roma, finalizate într-un tratat (Livius 8.17.10; Iustinus 12.2.12). Raporturile între Roma și Alexandru se pare că au debutat în momentul când operațiunile sale militare l-au purtat pe acesta către Poseidonia, în 331 a. Chr. În acest an, regele se afla în conflict cu Tarentum, deranjat de tentativa acestuia de a-și clădi un domeniu personal în partea sudică a Italiei. Având în vedere faptul că Tarentum pierduse deja controlul asupra lui în 331 a. Chr., este normal să interpretăm tratatul încheiat cu Roma doar ca un act personal garantat de rege, care nu afecta colonia doriană. Acest pact, semnat de un condotier renegat de cei care îl solicitaseră, nu putea fi adus în discuție în 282 a. Chr. pentru a găsi un temei legal atacului asupra flotei romane. Situația celor doi contrahenți ne impune să credem că în 331 a. Chr. ei au negociat zonele de influență specifice fiecăruia: Roma avea tot interesul să i se garanteze neamestecul Molossului în nordul Campaniei, în timp ce regele trebuia să obțină neutralitatea Republicii Romane față de viitoarele războaie pe care urma să le poarte în Italia (cf. F. Adcock, *The Conquest of Central Italy*; S. Cook, E. Adcock, M. Charlesworth (eds.), *Cambridge Ancient History*, VII, 1928, p. 594; W. Hoffman, *Rom und die griechische Welt*, p. 20-21; K. Lomas, *Rome and the Western Greeks*, p. 42).

În opinia noastră, tratatul lacinian poate fi o consecință majoră a prezenței lui Kleonymos în aria italică⁶¹. Acest act nu a fost semnat de romani în 303 a. Chr., sub presiunea sosirii corpului expediționar din Hellada. După cum am indicat mai sus, contextul cel mai plauzibil al încheierii sale este anul 302 a. Chr., când Tarentum se simțea prins la mijloc între Kleonymos și Roma. Colonia doriană trebuie să fi avut, în aceste condiții, inițiativa negocierilor și cu certitudine a fost constrânsă la concesi. Appian a reținut doar clauza de navigație din textul acordului, deoarece ea se dovedea esențială pentru izbucnirea războiului tarentin în 282 a. Chr. Aceasta trebuie să fie forma simplificată a unui set de termeni care blocau accesul Romei spre cetățile hellene din Graecia Magna. Asupra acestora, Tarentum pretindea să exercite în continuare hegemonia, așa cum a făcut-o de-a lungul secolului IV a. Chr., din postura de lider al Ligii Italiote. Un incident petrecut în 282 a. Chr. constituie dovada existenței, în conținutul pactului din 302 a. Chr., a unor clauze de această natură: imediat după atacul asupra escadrei romane, trupele tarentine au intervenit la Thurioi de unde au reușit să evacueze garnizoana romană⁶².

Tratatul însă conținea fără îndoială și alte clauze, pe care nu le putem reconstitui decât ipotetic. Sub presiunea legiunilor romane prezente în zona sallentină și afectat de conflictul cu generalul spartan, Tarentum, în schimbul exclusivității de acțiune în Graecia Magna, probabil a cedat în regiunile sud-estice ale Italiei. Aici Roma avea interese majore și o rețea de aliați clădită treptat, începând cu anul 326 a. Chr. Având în vedere politica romană sudică dezvoltată în epoca marelui război samnit, este firesc să credem că negocierile din 302 a. Chr. au vizat situația colțului de sud-est al peninsulei, unde interesele celor două puteri se intersectau într-o manieră periculoasă⁶³. Tarentum a primit garanții pentru oprirea Romei la hotarele Graeciei Magna, dar fost nevoit să recunoască alianțele Romei din Apulia și Peninsula Sallentină, contractate de-a lungul ultimelor decenii ale secolului IV a. Chr.⁶⁴.

⁶¹ H. Tillyard, *Agathocles*, p. 206; J. Beloch, *Griechische Geschichte*, IV.1², Berlin, 1925, 202; Idem, *Römische Geschichte*, p. 435; E. Ciaceri, *Magna Grecia*, III, p. 26; W. Hoffman, *Rom und die Griechische Welt*, p. 19, n. 30, 40, n. 97, 54; P. Wuilleumier, *Tarente*, p. 94-95; A. Afzelius, *Die römische Eroberung*, p. 172-173; J. Heurgon, *The Rise of Rome to 264 B.C.*, London, 1973, p. 212; G. de Sanctis, *Storia dei Romani*, II, p. 329; J. Thiel, *A History of Roman Sea-Power before the Second Punic War*, Amsterdam, 1954, p. 20-21; F. Càssola, *I gruppi politici*, p. 38; A. Giannelli, *Gli interventi*, p. 363; G. Marasco, *Agatocle*, p. 98; K. Lomas, *Rome and the Western Greeks*, p. 50.

⁶² Appian, *Samn* 7.1; cf. W. Hoffman, *Rom und die griechische Welt*, p. 54, P. Wuilleumier, *Tarente*, p. 95, J. Thiel, *Roman Sea-Power*, p. 20-21.

⁶³ Vezi W. Hoffman, *Rom und die griechische Welt*, p. 54; J. Thiel, *Roman Sea-Power*, p. 20-21.

⁶⁴ Roma avea deja experiență, la nivelul anului 302 a. Chr., în negocierea unor sfere de interes. Cele mai relevante mărturii în acest sens sunt primele două tratate încheiate între Roma și Cartagina. Primul, așezat de Polybios în debutul Republicii, bloca accesul vaselor romane dincolo de Promontoriul Frumos, dar cartaginezii se obligau să nu acționeze împotriva cetăților Ardea, Antium, Laurentium, Circeii, Terracina ori asupra altor comunități latine care nu erau

În această alcătuire, tratatul lacinian nu reprezintă un insucces al diplomației romane. El bloca accesul Romei într-o zonă în care, oricum, ea nu avea interese majore la sfârșitul veacului IV a. Chr.⁶⁵. Raporturile tensionate cu Tarentum au cauzat implicarea Romei, într-un ritm tot mai accelerat, în afacerile politice și militare ale Italiei meridionale, dar la finalul secolului IV a. Chr. interesele sale sudice aveau anumite limite. Tratatul de la Bovianum stinsese conflictul din centrul Italiei, însă Liga Samnită nu fusese definitiv înfrântă și nimeni nu putea spune cât timp va fi pace între cele două puteri. În acest climat, Roma nu avea nici un motiv să riște un război în extremitatea sudică a Italiei, mai ales după ce Tarentum arătase că este capabil să introducă în ecuația italică și alți factori periculoși veniți din Hellada. Tot ce s-a dorit în 302 a. Chr. a fost obținut, datorită poziției nefavorabile pe care Tarentum o avea, între Roma și Kleonimos. Comunitățile aliate cu Roma au primit din partea coloniei doriene recunoașterea oficială a statutului lor și angajamentul că nu vor fi ținta vreunui atac pe viitor. Examinând într-un cadru general realitățile politice din perimetrul sudic al Italiei și clauzele tratatului lacinian, constatăm că acest act a fost net avantajos Romei, consacrand succesele diplomatice și militare obținute în Apulia și regiunea sallentină de la începutul celui de-al doilea război cu samniții.

supuse Romei; dacă totuși cucereau unul dintre aceste orașe, el trebuia înapoiat romanilor; li se interzicea cartaginezilor, de asemenea, construirea de fortificații în Latium și înnoptarea cu echipament de război în acest ținut (Polybios 3.22.1-13). Al doilea acord romano-punic, databil pe la 348 a. Chr. (cf. Titus Livius 7.27.2, Diodor 16.69.1) nu permitea romanilor să strângă pradă, să facă negoț sau să întemeieze vreun oraș dincolo de Promontoriul Frumos, Mastia și Tarseion; clauzele sale opreau accesul negustorilor romani în Libya și Sardinia, precum și întemeierea de orașe în aceste zone, dar cartaginezii se angajau în schimb să returneze Romei orice oraș ar fi cucerit în Latium (Polybios 3.24.1-13). Despre aceste tratate vezi B. Scardigli, *I trattati romani-cartaginesi*, Pisa, 1991, p. 24 sqq.

⁶⁵ Marina de război romană, deși aflată într-o stare incipientă, stârnea îngrijorare la Tarentum și poate așa se explică introducerea clauzei de navigație în conținutul acordului. Reorganizarea flotei, începând cu anul 311 a. Chr., prin instituirea unei duble magistraturi navale (Titus Livius 9.30.4), nu poate fi însă interpretată ca o măsură pregătitoare a extinderii politicii romane spre aria Graeciei Magna.

ROMAN MILITARY EXPEDITIONS IN THE SALLENTINE AREA,
307 AND 302 B.C.
Summary



Zonele operațiunilor din 307-306 a.Chr. și 302 a.Chr

The Tarentine War from 282-272 B.C. started as a result of an attack of the Tarentine fleet over a Roman squadron which was sailing in the Ionian Sea. The naval incident from 282 B.C. was only the pretext to start the military operations. But the causes of the war are much deeper and do not refer only to the events from the latest years. They are facts gathered over half of a century and deeply rooted in the convulsions which changed the political architecture of Italy, beginning with the Second Samnite War. Since 327 B.C., after the crisis of Neapolis, contradictory interests and the mutual suspicions had lead Rome and Tarentum to strained relationships, which developed gradually to the final military confrontation. At the same time, the strained relationship with Tarentum moved the military and diplomatic actions of Rome towards the South of Italy.

In 307 B.C., Livy mentions Roman troupes in the Salentine area. This action is doubtful for modern historians but there is not any decisive reason to deny it. Probably, the expedition was made by an expeditionary corps detached from the

Roman army lead by the consul L. Volumnius Flamma in Apulia. It may be considered as a warning for Tarentum and it is possible that as a result of this action some of the communities from the Sallentine area became Rome's allies.

After the Second Samnite War, in 304 B.C., the Lucanian League started military actions against Tarentum. The Tarentins gave the leadership of the war to the Spartan Cleonymus. He convinced the Lucanian League to make peace but, at the same time, tried to create for himself a personal political identity in the South of Italy. That putd him in conflict with Tarentum and his allies from Italy. In this context, another disputed paragraph from Livy mentions, in 302 B.C., Roman military operations in the Sallentine area against Cleonymus. Neither for this actions we have decisive reasons to combat Livy's mention. Probably, the Roman troupes interceded in the Sallentine allies' help, which were under Rome's influence from 307 B.C. and were threatened by the Spartan general. Between Rome and Cleonymus, Tarentum had to look for a diplomatic solution to eliminate at least one of the two adversaries. The year 302 B.C. is the most plausible date for the Lacinian treaty, which justified the Tarentine attack against the Roman fleet in 282 B.C. In our opinion, the treaty guaranted that Rome would not interfere in the matters of Magna Graecia. But to obtain this, Tarentum had to make concessions. The Greek city officially recognized the existence of the Rome's allies in Apulia and the Sallentine area and promised to respect their integrity.

Investigating in a general frame the political realities from the South of Italy and the terms of the Lacinian treaty, we find that this act was plainly favourable to Rome. It sanctioned the Roman military and diplomatic successes in Apulia and the Sallentine region from the begining of the Second War with the Samnites.